

Bözsi Altmann

*Am tot ce-mi trebuie aici, dar de multe ori
mă apucă așa un dor...*

Cele doua fetițe cu coroniță pe cap în fotografia de *Purim* din 1959 suntem noi, Evi și cu mine, la 11 si 10 ani. Parcă ar fi foarte demult, parcă ar fi ieri.

Ne revedem după 53 de ani în Israel. Împreună cu soțul ei Ruven la volan, traversăm Emek Israel, valea fertilă din nordul țării, spre Migdal HaEmek unde ne așteaptă cu nerăbdare mama lui Evi. Pe drum povestim despre Israel, despre copii, despre cei patru nepoți, despre vremuri de demult. La cei 97 de ani, Bözsi este vioaie, plină de temperament și foarte emoționată. Uneori se încâlcește firul povestirii, dar momentele de bucurii, temeri și încercări se conturează clar. Noi, fetele, regăsim limbajul prieteniei calde de altădată.

Bözsi: (*Arătându-mi fotografiile celor patru strănepoți.*) Peste tot îi am lângă mine și mă uit la ei. Sunt dragostea mea.

M-am născut în Ungaria, la Endröd, în 1915. Când aveam cinci ani, am plecat la Timișoara, pentru că era periculos în orașelul unde m-am născut. Ne-au spus că dacă ne găsesc, (*cu vocea sugrumată*) ne omoară. Mai întâi am plecat la Budapesta, apoi în România. Eram bucuroși că am scăpat de acolo. Ungurii voiau să ne omoare, pe noi, „jidanii”.

În România ne-au primit frumos, nu se făcea diferență între evrei și neevrei. Imediat am avut din ce trăi. Tatăl meu a avut o prăvălie de cereale și produse făinoase pe care le exporta prin unchiul meu în Franța. Am avut și timpuri grele, dar nu a fost atât de greu cum ar fi fost în Ungaria. Am trăit în România până în 1960, când am plecat în Israel. Aici sunt bucuroasă, am toată familia, acolo au rămas morții mei. Am fost de trei ori în România în vacanță de aici, din Israel, la

vărul meu care a crescut ca un frate împreună cu noi, cu mine și sora mea. Vărul acesta a rămas orfan, părinții lui au murit, tatăl lui în război, iar mama de boală. Este tatăl lui Peter Fuchs, prietenul vostru, al lui Evi și al tău. Am fost, deci, trei copii și am avut o familie minunată. Numai frumos pot să spun și de soră, și de frate, și de părinții mei. Asta mă doare, pentru că toți s-au dus.

La Timișoara am fost la școala elementară și gimnaziul Notre Dame. După asta am mai făcut patru ani de școală. Am pictat, am făcut lucru de mână, am învățat limbi și bunele maniere la maici. *(Din acest moment trece de la un amestec de română și maghiară la maghiară.)* Nu am simțit niciun moment că mă tratează ca o evreică, pot să spun **numai** bine despre ele. Din păcate au desființat mănăstirile, așa că nu s-a mai învățat purtare frumoasă și maniere. Ce am învățat acolo a fost numai bine și frumos.

Au încercat să vă convertească ?

Nu. Au fost totuși două fete care s-au convertit, și un băiat. Feller Pipi și una Klein, și fiul unui medic care s-a convertit cu toată familia. Băiatul a avut scarlatină, iar tatăl lui a spus că dacă se vindecă, trece la creștinism. Nu știu de alte cazuri. Nu prea țineam noi obiceiurile religioase. Mergeam la Schück rabi bácsi¹ la ore de religie, în fiecare duminică dimineață, de la 10 la 12. Și acolo am auzit numai lucruri frumoase și bune.

Ca fată tânără am avut o viață frumoasă, foarte frumoasă. Jucam tenis. Eram baluri, balul alb-albastru, culorile Israelului. Eram și într-o asociație evreiască, Hadasa, în care erau aproape toate fetele evreice. Sâmbătă seara mergeam să dansăm. Mergeam la plajă să înotăm în Bega. Aveam societate bună: Feller Pipi, Kun Magda, Dornhelm Zsuzsi, care mi-a fost colegă de clasă. Magda s-a căsătorit cu un industriaș. Dornhelmii erau foarte înstăriți, aveau un magazin de textile și o casă pe Corso.

Evreii erau foarte uniți, se ajutau unul pe celălalt. Îmi amintesc că în fiecare magazin era o pușculiță, iar toți banii care se strângeau se trimiteau în Palestina pentru foraje de fântâni. Solidaritatea între evrei era foarte mare.

Scuză-mă că amestec româna cu maghiara, nu prea am ocazia să vorbesc românește, și cu Evi vorbesc ungurește, de asta îmi vin cuvintele în ungurește, vorbesc *heiți-heiți („jumi-juma”, în ebraică)*.

Nu face nimic, vorbești cum vă vine, am să traduc.

¹ Rabin în templul ortodox din Iosefin

După ce am terminat la maici, am lucrat. Situația era cam grea, pentru că au venit comuniștii.

Dar înainte de comuniști, cum a fost sub regimul Antonescu ?

Ne-a fost frică, dar nu am avut neplăceri mari.

Au pierit rude în Holocaust ?

Evi: Din familia mamei în Ungaria, mulți au fost deportați și nu s-au mai întors. Un frate mai mic al bunicii mamei a supraviețuit. Apoi a fugit din Ungaria și a venit în Israel.

Ați învățat o meserie ?

Bözsi: Nu, nu am avut nevoie. La 14-15 ani am început să învăț croitorie, dar nu mi-a plăcut. – *(Ne îndeamnă)* Serviți-vă ! Luați din tort ! Vreți lămâie la ceai ? – Învățam până la ora 12, apoi mergeam să joc tenis. Nu m-a interesat croitoria. Apoi am avut servicii ca secretară la Dr. Irina Vilanyi, lângă farmacia Weiss² din Piața Unirii. M-am căsătorit cu Sanyi Altmann. Familia Altmann avea o stație de benzină la Jimbolia.

Evi: Tata s-a născut în Iugoslavia. Apoi s-au mutat la Jimbolia și de acolo a venit la Timișoara să învețe. *(Spre mama)* Povestește cum a fost înainte de război.

Bözsi: Soțul a fost în tabără de muncă. Nu a fost ușor, dar tot era mai bine decât sub comuniști. Țineam legătura prin scrisori, ne scriam des. Ne-am cunoscut la prieteni.

Evi: Înainte de tata ai avut un logodnic, dar nu l-ai vrut.

Bözsi *(cu forță)*: Da, da. Am rupt. A fost cumplit. Era din Sighet. Și era foarte religios. Mi-a spus că am să port perucă! Când am auzit asta..., a fost groaznic. Dar nu era numai asta, nu mi-a plăcut de el. A fost ceva aranjat, era cu sila. Părinții au vrut, pentru că era directorul unei mori într-un sat, ce știu eu, dar mie nu mi-a plăcut! Am fost de acord cu logodna, dar după aia, l-am dat afară. Așa cum zic: L-am dat afară! Poftim, nu avem nimic în comun! Nici nu am avut nimic în comun. Nu l-am lăsat să-mi sărute nici măcar mâna!

Unde ați făcut nunta cu Sanyi Altmann?

Bözsi: Nunta mea a fost în curtea sinagogii din Iosefin, acolo a fost *hupa*³. Am fost tare puțini, era în 1944. Erau bombardamente, atunci începuse povestea cu nemții. Nici nu puteam să ne întrunim mulți, pentru că ar fi ieșit cu necaz.

² Vezi *Istoria farmaciei Weiss* în acest volum.

³ Baldachinul sub care are loc ceremonia nunții.

Evi: Nici nu avem fotografii de la nuntă.

Bözsi: Dar nu ne-a fost atât de teamă, ca să nu facem nicio ceremonie. La comuniști...

De ce era așa de rău la comuniști ?

Bözsi: Că nu se găsea nimic. Cumpăram un pui la piață, îl treceam prin fereastră să nu mă vadă vecinii. Eu așa făceam. Nu prea erau evrei în vecini. Poate erau patru-cinci familii în strada noastră. Eram în relații bune cu toți. Era o familie germană antisemită, dar cu noi au fost foarte drăguți, iar copiii lor aveau voie să se joace cu fetele Fuchs și cu Boris, prietenul din copilărie al lui Evi. Ei erau excepțiile. În așa măsură ne-am împrietenit, că cu Joska, băiatul lor care a devenit preot, am corespondat după ce am venit în Israel.

De unde se știa că erau antisemiți ?

Bözsi: Din comportamentul lor. Nu tolerau pe alți evrei. La noi au ținut foarte mult și cu noi nici nu s-au purtat ca antisemiți. Cum îi chema ?

Evi: Potenz, așa cred.

Bözsi: Potenz, nu, nu, nu cred, nu mai știu. (*Jenată*) Azi nu am o zi bună. Încă ieri îmi aduceam aminte de numele lor și voiam să povestesc despre ei. – Evike, ia o față de masă, pune-o te rog. – Dar familia Potenz ținea foarte mult la noi. Cu noi nu s-au purtat ca niște antisemiți.

Evi: Apoi tata a fost dat afară de la birou și a găsit de lucru într-un siloz unde aduna cu lopata și curăța porumbul. Muncă grea. Nu aveam din ce trăi, bunica era și ea cu noi, bunicul nu mai era în viață. Am avut o vecină, o milițiancă, care atunci când bunicul era pe moarte, a spus : „Crapă jidanul !”

Bözsi: Dar a avut un amant cu care a trăit, unul Fănică, el a făcut tot posibilul pentru noi. A spus : „Oricând vreți să plecați, fac tot pentru voi !” Pe atunci nu se putea ieși din oraș decât cu autorizație. Ne-a spus : „Eu vă aranjez tot !” Asta a fost când am depus actele și nu aveam voie să plecăm din localitate.

Evi: Am avut prieteni: Gabi Drachsler și Boris Rubinski cu care m-am văzut la întâlnirea din Haifa⁴. Paula Wenkert cu care am vrut să intru în contact, dar nu mi-a răspuns, Vali Schlomovici a devenit foarte religioasă și trăiește în SUA. Eram prieteni. Și Robi Kohn, cred că eram în aceeași clasă.

Noi mergeam la *rabi bácsi*, la domnul rabin la comunitate. Când eram copii mici, am fost la sinagogă cu bunicul. După ce a murit bunicul, nu am mai avut

⁴ La 29 mai 2011 a avut loc la Haifa o întâlnire a foștilor și actualilor membri ai Comunității Evreilor din Timișoara.

multe contacte cu comunitatea. Doar mai târziu, când am mers la comunitate la *rabi bácsi*, iar acolo mi-a plăcut grozav ! Când mă uit la poze, nu-mi vine să cred. O altă lume ! (*Spre mama*): Povestesc cum am fost la *rabi bácsi* și am învățat.

Bözsi : Pe Evi o ducea tatăl ei la serbări la comunitate, eu nu am putut, pentru că am lucrat în trei ture la Kandia. Dar nu mă deranja, am fost fericită să lucrez, numai să mă lase în pace. La serbarea de *Purim* unde ați jucat voi, nu am putut să merg.

Pentru Evi și cu mine, rămâne o amintire minunată.⁵ Eu eram Estera, Evi Ahașveros, Peter era Mordechai.

Bözsi: L-au dat afară pe soțul, era funcționar. L-au dat afară, pentru că am depus actele pentru plecare în Israel. Timp de un an am fost într-o situație foarte grea pentru că *ládákon ültünk* (am stat pe lăzi⁶). Primisem pașaportul și au oprit plecarea. Norocul e că am găsit de lucru la Kandia, asta a fost foarte bine. Când s-a pornit plecarea din nou, am plecat imediat. Am avut dreptul la 20 kg de persoană. Dar nu ne-au prea folosit lucrurile. Ne-am încărcat cu fețe de masă și altele, aici n-am avut ce să facem cu ele .

E minunat că sunteți bine sănătoasă la această vârstă înaintată.

Evi: Ptiu, ptiu, să nu-i fie de deochi! (*Către mine*) *She is the queen of the family.*

Bözsi: N-aș fi crezut că am să povestesc așa despre viața mea.

Evi: Nu ai vrut. Ți-am adus un caiet și un stilou și te-am rugat să scrii despre ce și cum a fost. Copiii și nepoții întreabă și nu știu ce să le răspund. Eu am început o viață nouă aici, dar nu am fost destul de mare ca să știu cum a fost acolo.

Bözsi: Toți evreii sunt așa, Evike. Și noi am venit din Ungaria. Mai sunt lucruri de care îmi aduc aminte. Ne-am dus la Budapesta la bunici. Așa am scăpat. Au spus că dacă găsesc un copil evreu, îl înjunghie. *Már ott kezdődött a zsidózás.* (Deja atunci au început cu persecutarea evreilor.) Ungurii...

Evi: Nu s-au schimbat.

Bözsi: Da, nici nu mă uit la televiziunea maghiară. Foarte rar mă uit la Duna TV. Mă uit la ProTV, la Arte. În România nu a fost așa de rău. Doar că nu puteam

⁵ În 1959 a avut loc o serbare de Purim la care copiii au jucat piesa scrisă de rabinul Dr. Ernest Neumann pe baza *Cărții Esterei*. (vezi fotografia)

⁶ Traducere literală a expresiei ungurești *a ládákon ültünk*. Se folosea în legătură cu cei ce au primit pașaportul de emigrare, au lichidat tot, și-au împachetat lucrurile în lăzi, dar au rămas pe loc, pentru că s-a oprit plecarea.

pleca din oraș, dar acest Fănică ar fi făcut totul ca să ne fie pe plac, dar noi nu l-am rugat nimic. Evi, îți aduci aminte de el ?

Evi: Nu, numai de ea, de zgrițuroaică.

Bözsi: Ne-a opărat florile cu apă fierbinte. Din răutate.

Înainte de război am trăit destul de bine. În timpul războiului a fost greu, dar am suportat. Tot era mai bine decât sub comuniști. E drept că a trebuit să predăm îmbrăcăminte și multe altele. Sanyi, soțul meu, era în detașament de muncă departe de casă, corespondam.

În timpul comuniștilor am închis ferestrele și ascultam radio Israel. Evi era micuță și a întrebat odată, în fața ușii: „Nu ascultați radio Israel ?” Aproape că am leșinat de frică, nu cumva să audă cineva !

În casa noastră locuiau încă două familii de germani, una era din Viena, alta din Timișoara. Dar mai era o pereche, ea era sârboaică, el român, de ei ne temeam foarte mult. Dacă găteam ceva sau făceam cafea, închideam tot, să nu se simtă mirosul, pentru că puteau să fie invidioși și să întrebe de unde avem.

Evi (*spre mine*): Mănâncă! *Ne koplalj mint othon!* (Nu posti ca acasă!) (*Râsete*) Aveam un unchi la care mă duceam și care-mi spunea: Bagă în tine, nu posti ca acasă!

Mănânc, mănânc! Și pe nepoți îi îndopi?

Evi: Pe ei nu e nevoie! Mănâncă ei singuri!

Bözsi néni, cum a fost emigrarea în Israel?

Bözsi: Păi, poți să-ți închipui. Cu câte kilograme am venit? Am locuit într-un *țrif*⁷, dar un țrif tare drăguț. Serios!

Asta n-am mai auzit de la nimeni că un țrif să fi fost drăguț!

Tare drăguț! Cum am ajuns, a venit cineva și ne-a adus o sticlă de apă caldă.⁸ (*Râde*) Oamenii erau foarte simpatici, fiecare se bucura de celălalt. Acum este puțin diferit, s-a schimbat situația.

Ați vrut dintotdeauna să plecați în Israel?

Unii din familie au plecat devreme, mult înaintea noastră. Unul, primul care a ieșit din familie, ne-a scris : „Veniți, nu vă temeți, veți avea tot ce aveți nevoie. O să aveți o viață bună.” Unul după altul a plecat. Toți au plecat în afară de Peter (Fuchs) care e acum la Reșița.

Când v-ați gândit prima oară să plecați?

⁷ Un fel de baracă în care erau cazați noii veniți în Israel în primii 15 ani ai existenței statului.

⁸ Țevile erau pe pământ, la soare, nu erau încă îngropate în pământ, mi-a explicat Evi.

Nu ne-am gândit. Pentru că ne-a mers foarte bine. Am locuit în casa noastră în Elisabetin, dar ne-au dat afară, când au ieșit legile antisemite în timpul războiului, apoi casa a fost naționalizată de comuniști. În casa în care tata a luat în chirie o locuință, oamenii erau cumsecade. Era un neamț, un brutar, avea o fabrică de pâine. S-au purtat foarte frumos cu noi.

Evi : Dar asta era înainte de război.

Bözsi: Nu mai știi, Evike, înainte sau după ...

Când am venit din Ungaria, tata era un om cu avere, a cumpărat o casă pe strada Ion Ghica și localul de prăvălie.

Evi : Părinții mei voiau să emigreze deja în 1956.

Bözsi : Mama mea nu voia să emigreze, tata, oricum nu. El a murit, apoi mama a venit și ea cu noi. Tot spunea când a ajuns aici, în Israel: „E bine să trăiești aici, dar nu să mori.”

Și mai era o vorbă: *Nincs szegény ember, csak szemtelen!* (Nu există om sărac, numai obraznic! – n.n.) Asta spunea tatăl meu. Nu demult am văzut o emisiune la televiziune despre unul care a primit o ofertă de slujbă și a refuzat.

Evi: Când ați ajuns în țară, voi ați făcut totul, absolut totul.

Bözsi: Tot am făcut. Eu am ajuns în fabrica de mănuși Fulop. Am învățat cum să fac mănuși, apoi mai târziu ne-a dus la mașini, am învățat repede cum să cos, apoi am fost la o altă secție și am cusut paltoane de piele. Vreo șapte-opt ani. Soțul a lucrat ca funcționar la moară, pentru că știa ebraică. Dar până a terminat ulpanul, a lucrat la o bază de avioane, la construcție de piste de aterisaj. El a fost la Liceul Israelit comercial la Timișoara, avea deja cunoștințe bune de limbă, știa să citească și să scrie, dar s-a dus la ulpan ca să învețe să vorbească.

Evi: Când s-a închis fabrica unde au lucrat, părinții au închiriat un local, un magazin cu obiecte de menaj, până a murit tata în 1977. Atunci am lichidat prăvălia.

Bözsi: Când am rămas singură, am făcut baby-sitting la un medic, apoi m-am dus la club. Pensia era atunci de ajuns, dar acum... Dacă n-aș primi despăgubiri după soțul, pentru că a fost în detașament de muncă, ar fi greu.

Îți aduci aminte, Evike, ne-am distrat pe vapor. Era interesant. Am fost bucuroși că am plecat. Am sosit aici, într-o lume nouă.

Ați venit cu vaporul?

Evi: Așa era că mergem cu avionul, dar n-a fost avion. De la București am zburat la Roma. Așteptam un avion să ne ducă la Viena, de unde am fi zburat aici. Tata a spus, mergem cu ce vine întâi. Și a venit vaporul.

Evi: Îți aduci aminte ce a spus bunica când am sosit aici, în țărif? Ședea pe patul de Sohnut⁹ și a zis:

Bözsi: ... să nu vină Magda (*fiica bunicii și sora lui Bözsi – n.n.*)

Evi (*către mine, zâmbind*): Pentru ea, țăriful nu a fost „așa de drăguț”.

Bözsi: Dar a venit. Și ea, și soțul și cei doi băieți. Mulți s-au descurcat bine aici.

Evi: Dar ceea ce este tipic pentru *alia*-ua noastră¹⁰ e că noi nu suntem *nyafkák*. Noi nu ne văicărim.

Bözsi: Nu. Pentru noi, așa cum e, e bine.

Evi: Nu ne văicărim, nu facem mofturi, suntem mulțumiți cu ce e.

Bözsi: Când am ajuns, aveam deja familie aici.

Evi: La nunta lui Babi, Neumann rabi bácsi a făcut nunta, nu-i așa?

Bözsi: Cred că da, dar nu știu, pentru că nu am fost invitați. (*Se vede că a fost jignită*) Niște snobi! (*Râsete*). Nu pot să-mi țin gura. Nu te supăra, Evike!

Evi (*râde*): Nu, aștept doar să spui tot. Pentru că nu ai spus încă tot.

Bözsi: Mai am doar puțin de trăit.

Evi: Să te țină Dumnezeu *bis 120*. Dar ți-am spus, pe cine nu mai e între noi, trebuie să-l lăsăm să se odihnească în pace.

Bözsi (*brusc, spre mine*): Mama ta era născută Fuchs, nu-i așa?

Cum de știți?

Știu. Nu pot să uit. Era din Sighet, dar nu avea legătură cu familia Fuchs din Timișoara. Am văzut-o o singură dată, că nu prea mergeam în Fabric.

Vă lipsește Timișoara?

Bözsi: Da, ce să spun, da, sincer. O spun în fața lui Evi, da. M-am simțit bine. Am tot ce-mi trebuie aici, dar de multe ori mă apucă așa un dor...

Evi (*oftează*): Da...

E normal. Acolo ați trăit cea mai mare parte din viață.

Evi: Nu, nici măcar. Are 97 de ani și suntem aici de 53 de ani, dar totuși ...

⁹ Organizație care sprijină imigrarea evreilor în Israel și ajută pe noii-veniți cu mobilier și obiecte de menaj, utile, dar de o calitate inferioară.

¹⁰ Valul de imigranți din România.

Am avut cercei, ca orice fetiță româncă, niște bobite de aur, nu ne-au lăsat să le scoatem. Aveam un amulet, micuț de tot, tata l-a agățat pe o sfoară, nu era nici măcar un lăntșor, mi l-au luat. Mama a primit, când s-a născut, tot un fel de amulet mic, nici ăsta nu au lăsat-o să-l ia cu ea. Nici măcar cărțile mele nu am putut să le iau cu mine. Am un vis: să regăsesc "Peripețiile lui Aricică". Asta era cartea mea din copilărie de care îmi aduc aminte. Peter a încercat să o găsească, nu a reușit. Nimic, niciunde. Nimic nu am adus de acolo. Așa că am șters totul. Am uitat limba.

Îți lipsește...

Sigur. Asta nu sunt eu. Numele meu este Eva. Atunci când am venit în țară, am ajuns la chibuț câteva luni după ce am sosit aici. Mi-au spus: „Ce-i asta, Eva? Nu se poate, trebuie să-ți schimbi numele în Hava.” Nu știu cum să-ți spun: e ceva în mine, mi-a rămas în cap, undeva într-un colțisor, în spate. Am fost învățătoare, am avut copii *olim hadașim*¹¹ în clasă. Niciodată nu le-am spus să-și schimbe numele: Jorge în Ghiora sau Lorena în Ilana. Niciodată nu le-am spus să aibă nume ebraice. Acum câțiva ani am hotărât să mă întorc la numele meu de Eva. Pentru că mi-au luat ceva, identitatea mea, ceea ce am fost. Acum nu se mai face, au înțeles că nu e bine, că numele face parte din identitate și nu e bine pentru nimeni .

O dată a venit Ben Gurion în vizită în fabrica unde lucra tata, în Migdal Haemek. I l-au prezentat pe tata: Altmann. Ben Gurion l-a întrebat: „Dar de ce te cheamă Altmann?”, că avea ideea asta fixă că toate numele trebuie ebraizate. Tata i-a răspuns: „Domnul meu, am o fiică, atunci când se va mărita, își va schimba numele, dar eu, nu mi-l schimb.” Fiecare soldat sau diplomat care a fost trimis în străinătate a trebuit să-și ebraizeze numele. Soțul meu a fost Rubin, l-au făcut Reuven.

Când am fost la *rabi bácsi*, am avut prima oară sentimentul că sunt evreică. De asta l-am iubit atât de mult. Foarte puține amintiri am, am șters totul. Numai de el îmi aduc aminte. După atâția ani tot îmi lipsește. (*Îi dau lacrimile.*) Asta tot timpul m-a apăsător, este o greutate care nu dispare. Cel care nu-și cunoaște trecutul, nu poate să aibă viitor.

Interviu realizat de Getta Neumann în noiembrie 2012 în Migdal Haemek, Israel.

¹¹ Imigranți noi-veniți

